

"אשת חיל"

(משלי ל"א, י—לא)

מאת

יוסף אחאי

סיומו של ספר משלי, עשרים ושנים הפסוקים האחרונים הנתונים בסדר אלף-בית, מעורר תמיהה. מה לו לשיר זה המדבר בשבחה של אשת-חיל שצורף אל ספר שכולו פתגמים, משלים ודברי-חכמה?

וכבר עמדו על כך פרשנים-דרשנים, ומהם שראו להוציא את המקראות מידי פשוטם. אף הגר"א עשה כן ובפסוקו הראשון של השיר "אשת חיל" כבר הוא מגלה כוונתו: "אשת-חיל היא התורה, ונקראה אשת-חיל, שהיא נקנית על ידי מ"ח דברים המפורשים במסכת אבות (חיל בגימטריא מ"ח)". רש"י נתן ל"אשת-חיל" שני פירושים, אחד על דרך הפשט ואחד על דרך הדרש "אשת-חיל" היא התורה. וכן נהג גם בעל מצודת דוד.

מ.צ. סגל מסביר: מפני שדברי פרשת למואל הם דברי אשה חכמה, באה אחריה פרשת אשת-חיל, שעליה נאמר: "פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה". באנציקלופדיה המקראית אנו קוראים: "שיר תהילה לאשת החיל, ערוך בסדר אלפביתי נספח לספר וחותרם אותו. אשת החיל המתוארת בשיר היא דמות אידיאלית. לדעתה של קרוק (Crook) היתה לשיר מטרה דידקטית: מורה דרך לאשה הנשואה; ואפשר שהשיר מלמד גם על מציאותם של בתי-אולפנא לבנות, שבחוגם נתחבר" — השערה מוזרה ומתמיהה.

של"ג רואה את שירת אשת-חיל כמילואים והוא אומר עליה: "היא שונה מכל קבצי המשלים בספרנו בתוכן ובצורה. בתוכן — שכולה מדברת על נושא אחד: תיאור אשת-חיל עבירה, ובצורה — אקרוסטיכון.

המונחים חיל, אשת-חיל ועשה חיל — מה ענינם?

שתי משמעויות עיקריות למלה "חיל" במקרא: א) צבא (ברוב המקרים) ב) רכוש, הון (במיעוטם). דוגמות ל"חיל" שמשמעותו רכוש: כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה (דברים ח', יז). חילך ואוצרותיך לבן אתן (ירמיה ט"ו, יג) ועוד כמה וכמה כתובים. לעומת אנשי-חיל, בני חיל, גבורי-חיל השכיחים במקרא לא נמצא הצירוף "אשת-חיל". במקרא אלא שלש פעמים: כאן, ו"אשת-חיל עטרת בעלה ורקב בעצמותיו

מבישה" (משלי י"ב, ד):* התואר מביש נמצא בספר משלי בלבד. על טיבו של תואר זה נוכל לעמוד מתוך הכתוב "אגר בקיץ בן משכיל, נרדם בקציר בן מביש" (משלי י', ה). המשכיל הוא איפוא החרוץ האוגר בקיץ, והמביש הוא העצל הנרדם בקציר. מכאן שהאשה המבישה, שהיא רקב בעצמות בעלה, היא האשה העצלה, ואילו אשת חיל, אשר "לחם עצלות לא תאכל", היא האשה המרבה את נכסי ביתה. אבן עזרא מגדיר את המבישה כ"מפסדת הממון" והרלב"ג — כ"מתעצלת במעשיה, כשם ש"בן מביש" לפי אבן עזרא הוא "שנתן לאביו בושה בעבור שהוא עצל" ולפי רלב"ג "מאוחר התנועה ועצל".

בצירוף "אשת חיל" הכוונה, כמובן, לא לכוח צבאי אלא להון, לנכסים. באותו הפרק שוב אנו מוצאים את המונח "חיל" בצירוף אל "עשה" — "רבות בנות עשו חיל". "עשה חיל" הוא מונח שכית במקרא, ותרגומו בארמית משתנה לפי הענין. "וישראל עשה חיל" (פ' בלק) וישראל יצֶלַח בנכסין "עשית לך חיל" (יחזקאל כ"ח, ד) קניתא לך נכסין בשאר מקומות התרגום מילולי — עבדת חילא. רק לכתוב "ויעש חיל ויך את עמלק" (שמו"א י"ד, מח) התרגום הוא "וכנש מִשְׁרָןִי", ואולי — דרך אגב יש לפרש את הכתוב בתהלים — באלהים נעשה חיל והוא יבוס צרינו בדרך זו: כלומר — בסיעתא דשמיא נאסף חיל (צבא), והוא — הצבא — יבוס צרינו.

"עשה" במובן צבר אנו מוצאים גם בירמיהו — עשה עשר ולא במשפט, ובבראשית ל"א — ומאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה.

התרגום הארמי ל"רבות בנות עשו חיל" — סגיאן כְּנֵתָא דקניי עותרא" (עשר). אשה זו שבעל פרק אשת חיל משבחה אשה חרוצה היא, וזה שבחה העיקרי. ודאי, יש בפרק זה גם שבחים אחרים והם:
 "פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה
 כפה פרשה לעני וידיה שלחה לאביון".

אולם שבחים אלה נאמרים בכללות והם מן השבחים הסטנדרטיים, שדוגמתם אתה מוצא על מצבותיהן של נשים צדקניות. לא כן כשמדבר מחבר הפרק על חריצותה של האשה. כאן הוא מונה מעלותיה בפרוטרוט. ואם פירוט כאן — על כרחך אתה אומר, כי באשה מסוימת הכתוב מדבר. כלום ניתן להעלות על הדעת, כי כל אשה אידיאלית זוממת שדה, נוטעת כרם, מוכרת סדין ונותנת חגור לכנעני? הפרק פותח בשאלה ריטורית: "אשת חיל מי ימצא?" התשובה ההגיגית לשאלה ממין זה היא שלילית, כלומר: אין למצוא אשה כגון זו! בדומה לזה שואל הכתוב באיוב "והתכמה מאין תמצא?" ותשובתו היא: "לא תמצא בארץ החיים". ואילו כאן ניתנת לשאלה הריטורית תשובה חיובית, היתכן? אכן, אם נניח, שחסרה כאן בשאלה מלה אחת, שהצניע המחבר מתוך ענווה. לא יהא הענין תמוה. כוונת השאלה היא: אשת-חיל כאשתי מי ימצא?

ומיד הוא פותח לספר בשבחה. מתוך פסוקים אלה משתקפת תמונה של הויי-חיים אופיינית לעמנו בתקופות שונות בתולדותיו, כשהבעל עוסק בתורה, ואשתו

* הפעם השלישית — "כי יודע כל שער עמי, כי אשת חיל את" — רות ג', יא).

היא הדואגת לפרנסת הבית. עדות לכך, שאשת-חיל אינה הופעה בודדת עשוי לשמש הכתוב: "רבות בנות עשו חיל, ואת עלית על כלנה".

מחבר ספר משלי, או מוטב שאומר מהדירו האחרון של הספר, צירף קבצי משלים, משלי-עם ומשלי-חכמים, שהיו מצויים באומה עוד בימי בית ראשון. הוא לא נמנע מהביא משלים שאינם ממקור ישראל אלא מפרי רוחם של עמי הקדם. אל הקבצים הקיימים הוסיף משלו הקדמה המדברת בשבח החכמה מנקודות ראות שונות. הקדמה זו פותחת בפסוק ח' שבפרק א' ומסתיימת בפרק ט'.

דומה, למהדיר זה היתה לא מטרה פולקלוריסטית בעיקר אלא אידיאולוגית. ריח של פולמוס נודף מן ההקדמה המתוכחת עם החכמה האחרת, המנוגדת לחכמה כפי שהוא גורס. חכמת המערב, שפשטה בארץ מימי אלכסנדר הגדול ואולי עוד לפני כן, אינה קושרת את המוסר בדעת, כפי שעושה תרבות ישראל ותרבות עמי הקדם בכלל. אגדות חז"ל על אלכסנדר מוקדון מעידות על הבחנה זו בין חכמת ישראל ובין חכמת יוון. חכמה כזאת, שהמוסר אינו נר לרגלה — "אשת כסילות הומיה" היא, המושכת לבבם של צעירים והמבטיחה להם חיי הנאה מתוך פריקת עול תורה ומצוות.

המהדיר שלפנינו, יהודי משכיל וירא שמים, מתאמץ להשפיע על הנוער ובראש ספרו, אחר פסוקים אחדים המגדירים את מטרתו, הוא שם את המוטו: "יראת יי ראשית דעת, חכמה ומוסר אוילים בוז" כשהמונח "יראת" מציין כפי שהורנו ד"ר טור-סיני "תורת".

כדי להעתיק את הספר ולכתוב לו הקדמה אידיאולוגית של תשעה פרקים זקוק המחבר לתנאי חיים, שיאפשרו לו פעולה כזאת. לאשרו זכה המחבר לאשה שהיא "עזר" ולא "כנגדו", ואשת-חיל זו מספקת לו ולבני ביתו תנאי רווחה, דבר שסוקרטס היווני — בן דורו או קרוב לדורו של מחברנו — לא זכה לו; וכך נשתלשלו, כנראה, הדברים:

אשתו החרוצה של המחבר דרשה והשיגה צמר ופשתים, חגרה בעז מתניה, שלחה ידה בכישור ובפלך והבינה לבוש לה ולביתה. מאחר שהוציאה מתחת ידה דבר מתוקן ונאה, עלה בדעתה, שיש בידה להכין מלבושים למכירה גם בחוץ לארץ. הסוחר שידע להעריך כראוי את יכלתה קנה ממנה את תוצרתה בכסף מלא. מעתה שוב אין היא עובדת לבדה, בלילה לא יכבה נרה. מעתה היא מעסיקה נערות ונותנת לכל אחת מהן את חוקה — כלומר את מכסת עבודתה. עם זאת אין היא זונחת את בני הבית ודואגת לטרף לביתה. את הממון שהיא מקבלת מן הסוחר היא משקיעה ברכישת שדה וכרם. מעתה יכול בעלה לשבת על התורה ועל העבודה ולחבר את ספרו. עול הפרנסה אינו מוטל עליו, ולא עוד אלא שכבעל נכסים מכובד הוא בעיר ונדע בשערים בשבתו עם זקני ארץ, שכן יושב הוא בצל החכמה ובצל הכסף...

לא יפלא, אם לב המחבר רוחש תודה לאשתו ואם הוא מקדיש לה שיר-תודה באקרוסטיכון. ידוע לו למחבר, שאין אשתו יפהפיה ויעלת-חן, ובחכמתו הוא מוצא דרך התחמקות נוחה בין בית שמאי ובין בית-הלל. כוונתי לשאלה: כיצד מרקדין לפני הכלה? אומרים בית שמאי: כלה כמות שהיא. ובית הלל אומרים: כלה נאה וחסודה. המחבר נוהר מדבר-שקר וממחמאה של כוב. עם זאת אין הוא

יכול להתעלם מן האמת, וטיעונו הוא עקרוני: "שקר החן והבל היפי" והמידות האחרות שיש בה: חריצות, תבונת כפיים, דאגה למשפחה, נדיבות-לב, תורת חסד — אלו הן המידות הקובעות.

מתוך השיר לאשת-חיל אנו יכולים לעמוד גם על דמות בעלה המשורר, שאלמלא היא לא היה ספרו רואה אור.

מי שטוען, כי הקדשת ספר למישהו היא אמצאת הדורות האחרונים אינו אלא טועה. גם בימי הביניים היו מרבנים להקדיש ספרים למלכים, למצנטים. פרק מ"ה בספר תהלים מספר לנו בבירור: אמר אני (מקדיש אני) מעשי למלך. בעלי רכוש שולחים בכדים שמן ויין, ועל הכד חרות "למלך". ברם המשורר עני הוא וביכלתו לתת רק את לשונו — עט סופר מהיר.

גם בחמשת הפסוקים הראשונים בספרו נוהג המחבר כמנהג סופרי זמננו ומוסר לנו על מגמת הספר. גם המוטו הוא ממנהגי הספרים בימינו, ומדוע נחשוב, כי רק בימינו בלבד?

אכן בהקדשה נהג מחברנו אולי שלא כמקובל בימינו כשקבע אותה בסיום ספרו. ולבסוף יורשה לי להעלות השערה בדבר שמו של המחבר. הפסוק האחרון בפרק הוא:

תנו לה מפרי ידיה ויהללה בשערים — מעשיה

מעשיה הוא שם הרווח בעם מאז ימי חזקיהו: 7 אישים עד חורבן הבית ו-11 אחרי החורבן. ושתי חותמות.

חתימת שם המחבר ניתן להכיר, כידוע, גם בראשית הפסוק האחרון בשני פרקי תהלים (כ"ה ול"ד) — פדהאל או פדיה.